

Kvalitet i varetektsarbeidet

Trond Danielsen, KRUS og Vegard Karlsen, Oslo fengsel

Innledning

Bakgrunn

Samfunnets trygghet avhenger blant annet av at vi har en velfungerende justissektor. Kriminalitet skal etterforskes og de skyldige dømmes og straffes. Varetektsfengsling er et viktig virkemiddel, først og fremst for å hjelpe politiet i etterforskningen.

Norsk varetektspraksis har fått mye kritikk både nasjonalt og internasjonalt. Kritikken har særlig dreid seg om den utstrakte bruken av isolasjon. På dette området står Norge, Sverige og Danmark i en særstilling. ”The extensive use of isolation is a Scandinavian phenomenon – the Scandinavian way” (Morgan 1999, s 203).

Norge har hatt besøk av Europarådets ”torturovervåkningskomite” (CPT) i 1993, 1997, 1999 og i 2005. Etter besøket i 1997 utarbeidet departementet et eget rundskriv om varetekt med særlig vekt på tiltak for innsatte med restriksjoner. Mye av innholdet i dette rundskrivet er nå innarbeidet i straffegjennomføringsloven med forskrift og retningslinjer.

Ved komiteens siste inspeksjon i Oslo fengsel ble blant annet følgende trukket fram: Den materielle standard ble karakterisert som høy. Delegasjonen var imponert av det aktivitetstilbud som de fleste fangene ble tilbudt. Relasjonene mellom innsatte og tilsatte ble sett på som positive og konstruktive. Restriksjoner fører til at innsatte får problemer med angst, rastløshet, søvnproblemer og depresjoner. Hvis man ser bort fra lufting, fikk ikke de innsatte tilbud om å være utenfor cellen mer enn i 30 – 40 minutter pr. dag (ikke alle får dette tilbudet hver dag). Fengslet må fortsette arbeidet med å forbedre aktivitetstilbudet og tilbudet om menneskelig kontakt for varetektsinnsatte med restriksjoner (CPT Report: Norway: 1999).

På bakgrunn av ovenstående og som et ledd i strategiutviklingsprosessen ved Oslo fengsel ble det høsten 2000 dannet en arbeidsgruppe som skulle jobbe med å bedre den faglige kvaliteten på varetektsarbeidet. Som en del dette arbeidet ble det utviklet en

metode for kvalitetsutvikling og kvalitetssikring basert på *brukerundersøkelser* (Danielsen/Meek Hansen 2002.). Metodikken tar utgangspunkt i innsattes oppfatninger av tjenestekvalitet. Oslo fengsel har gjennomført flere slike undersøkelser. Resultatene har vært brukt som utgangspunkt for å forbedre varetektsarbeidet. Det viste seg i den forbindelse at det var behov for en mer konkret og systematisk beskrivelse av praksis. Våren 2004 tok derfor direktøren på Oslo fengsel initiativ til å utvikle en varetektshåndbok som skulle bestå av tre deler. Del 1 vil omhandle teorier og prinsipper, del 2 er en manual som gir en beskrivelse av avdelingspraksis og del 3 vil ta for seg organisatoriske forutsetninger og lederverktøy for varetektsarbeidet. I denne artikkelen har vi først og fremst trukket ut de viktigste temaene fra manualen (del 2) (Danielsen/Karlsen 2005).

Ulike perspektiver på varetekt

Varetekt er et område som har et stort behov for faglig utvikling. De faglige utviklingstiltak som er initiert innen kriminalomsorgen har tradisjonelt vært mer rettet mot domssonere enn mot varetektsfengslede. Programvirksomhet, kontaktbetjentordning og framtidsplanlegging er eksempler på tiltak som først og fremst har vært rettet mot den førstnevnte gruppen.

Fag som for eksempel jus, kriminologi, sosiologi, psykologi, pedagogikk, etikk, medisin og sosialfag vil være opptatt av ulike sider ved feltet og er alle viktige for fagutviklingen på området.

Jussen er det faget som ut fra sin lov og rettsforståelse definerer hva varetekt er, hvilke kriterier som gjelder for varetektsfengsling, hvilke rettigheter siktede har etc. Juristene står sentralt i politiets, domstolenes og fengselsvesenets arbeid med siktede og også som siktedes forsvarer. Dette innebærer at perspektivene vil kunne være nokså forskjellige avhengig av hvilke interesser de representerer. For kriminalomsorgens arbeid med de varetektsinnsatte gjelder først og fremst straffegjennomføringsloven som også har et eget kapittel om varetekt. En av de viktigste reformene innenfor varetektsfeltet er den lovendring som kom i straffeprosessloven i 2002 og som innebar en økt rettslig kontroll når det gjelder isolering.

Etikken gir et viktig bidrag til å belyse sentrale sider ved varetektsarbeidet. Et bevisst forhold til etikk, eget og andres menneskesyn og verdier vil derfor kunne bidra til å øke forståelsen og begrunnelsen av de valg man må gjøre som fengselsbetjent. I en varetektssituasjon er de innsatte særlig avhengige av betjentene i forhold til å få dekket elementære menneskelige behov. Å ha et bevisst forhold til egen yrkes- og maktutøvelse er derfor viktig. Ett sentralt prinsipp som er spesielt for varetekt er uskyldspresumpsjonen som innebærer at den innsatte ikke er dømt ennå. Likevel vil

mange innsatte oppleve varetektssituasjonen som straff. Mange innsatte vil også få betydelige psykiske og fysiske skadevirkninger av at de isoleres. Sistnevnte kan tjene som eksempel på etiske dilemmaer i varetektsarbeidet; Hvorfor er det slik at de innsatte som er å betrakte som uskyldige ofte har det dårligste tilbudet og de verste forholdene? Et annet etisk dilemma er om hensynet til politiets etterforskning bør gå foran hensynet til den innsattes helse.

Innenfor **kriminologifaget** har mange vært svært kritiske til fengselsvesenet generelt og til varetektsinstituttet spesielt. Kritikken mot varetekt har særlig dreid seg om det urimelige i å fengsle personer som ennå ikke er dømt, at politiet bruker isolasjon som pressmiddel overfor siktede og de menneskelige belastningene vedrørende varetektsfengsling og isolasjon. Denne kritikken har vært et viktig bidrag som pådriver for forbedringer både med hensyn til lovverk og praksis i de ulike ledd i strafferettskjeden (politi/påtale, domstolene og fengslene).

Med sitt fokus på helhetstenkning kan **sosiologien** bidra til å belyse viktige problemstillinger ved varetektsordningen. Dette gjelder særlig på samfunnsnivå og på institusjonsnivå. På samfunnsnivå ved å se på varetekts samfunnsmessige funksjon og ved å undersøke hvordan samspillet mellom de ulike leddene i strafferettskjeden fungerer mer eller mindre hensiktsmessig. På institusjonsnivå kan sosiologien bidra til en kritisk gjennomgang av måten fengslene organiserer sin virksomhet på. I hvilken grad er det samsvar eller motsetninger mellom fengselets målsettinger, ressurser, struktur (inkludert bygningsmessige forhold), ideologi, teknologi og forholdet til omgivelsene? (Repstad 2004, s.121-150)

Institusjonssosiologien kan også bidra til at denne organiseringen blir mer hensiktsmessig og målrettet. Tradisjonelt har sosiologien vært kritisk til fengsel som institusjon.

Ut fra et **psykologisk/psykiatrisk** perspektiv har man særlig vært opptatt av isolasjonens skadelige virkninger på individet. Dette kan dreie seg om angst, depresjoner, søvnproblemer, tankespinn, apati, selvmordstanker, psykosomatiske plager etc. Levekårsundersøkelsene viser dessuten at innsatte er overrepresentert når det gjelder rus, psykiske problemer og andre helseproblemer. Ovennevnte fag vil kunne gi viktig innsikt i hva disse problemene består i og hvordan fengselsansatte kan bidra til å hjelpe de innsatte med slike problemer.

I arbeidet med å utvikle en håndbok for varetektsinnsatte er det særlig to perspektiver som har stått sentralt. **Rettighetsperspektivet** tar utgangspunkt i de lover og reguleringer (nasjonale og internasjonale) som gjelder på området. Rettigheter kan betraktes som behov den innsatte har, og som er så viktige at de er gitt et vern i lovgivningen eller i konvensjoner. Utfordringen har bestått i å oversette disse overordnede prinsippene til praktisk avdelingstjeneste. Det ville være mulig å etablere et system som regulerer arbeidet med innsatte kun ut fra slike rettigheter Det ville

imidlertid bli en svært regelstyrt hverdag. Vi vet av erfaring at innsattes behov i varetektssituasjonen omfatter mye mer enn hva som kan uttrykkes gjennom lovgivningen, derfor ønsker vi å gå et skritt lengre. Her kommer **brukerperspektivet** inn.

I løpet av de senere år har det skjedd en utvikling innenfor både privat og offentlig sektor med hensyn til forståelsen av hva som er viktig med hensyn til å utvikle tjenestekvalitet. I offentlig sektor har gjerne kvalitet vært knyttet opp mot lover, regler, forskrifter og faglige krav. I dag er man opptatt av at også brukernes opplevelser av tjenester og produkter er viktige uttrykk for kvalitet (Hustad/Granheim 2000). I håndboken tar vi hensyn til innsattes interesser, ønsker og behov slik de kommer til uttrykk både gjennom intervjuer og brukerundersøkelser med innsatte. Vi har også lagt vekt på hvilke erfaringer tilsatte og andre brukergrupper har om innsattes behov fra praksisfeltet. Dette er det vi kaller et brukerperspektiv.

Det er viktig å minne om at brukerperspektivet i denne sammenheng har store begrensninger. For det første setter lover og regler klare grenser for hvilke behov den innsatte kan regne med å få dekket, for det andre står fengselsvesenet i en monopolsituasjon slik at den innsatte ikke kan skifte tjenesteleverandør hvis han er misfornøyd med kvaliteten på tjenestene. Vi mener likevel at vårt (begrensede) brukerperspektiv har en viktig funksjon i forbindelse med å bedre kvaliteten på varetektsarbeidet. Ved å gjennomføre brukerundersøkelser jevnlig får de ansatte tilbakemelding på kvaliteten ved det arbeidet de utfører og dermed også en mulighet til å forbedre praksis.

Leserveiledning og avgrensning

Innholdet i denne artikkelen er i stor grad hentet fra manualen ”Kvalitet i varetektsarbeidet” (Danielsen, T., Karlsen, V. 2005). Meningen er å gi en mer kortfattet og oversiktlig framstilling enn i selve manualen.

Framstillingen i denne artikkelen er rettet mot praksis. For å få en mer grunnleggende forståelse av varetektsområdet er det nødvendig å sette inn i annen relevant litteratur fra ulike fagområder.

Hva er varetekt?

Den personlige frihet er en av de mest grunnleggende rettsgoder vi har. Det finnes mange former for frihet, og en av de viktigste er friheten til å velge hvor vi ønsker å oppholde oss til enhver tid. Bestemmelser i grunnloven, formell lov og retningslinjer beskytter denne retten. Det er derimot på det rene at vernet av friheten ikke kan være absolutt. I visse tilfeller må hensynet til den enkeltes frihet vike for andre hensyn som anses viktigere. Hensynet til etterforskningen av en straffbar handling er et slikt hensyn.

Det finnes ulike former for frihetsinnskrenkninger, og en særlig vidtgående form for frihetsinnskrenkning er frihetsberøvelse. Arrest, varetekt og fengsling av domfelte er eksempler på dette.

Varetekt er et *prosessuelt tvangsmiddel* som blir anvendt i forbindelse med etterforskningen av en straffesak. Varetekt er en frihetsberøvelse, men har ikke noe straffeformål. Det er ikke straff i juridisk forstand og må ikke forveksles med fullbyrdelse av fengselsstraff. Som en konsekvens av dette er det ikke nødvendig at denne type fengsling ilegges ved dom, jf. GrL. § 96, men ved en rettslig kjennelse som fastsetter lengde og betingelse(r) for fengslingen.

Varetekt innebærer at personer som er siktet for straffbare forhold, kan holdes fengslet, selv om det ikke foreligger noen endelig avgjørelse av skyldspørsmålet. Av dette følger at varetektsfengsling er et inngripende virkemiddel. For de fleste vil et slikt opphold være en betydelig belastning, spesielt i de saker der den fengslede er underlagt brev- og besøksrestriksjoner eller fullstendig isolasjon.

Nærmere om varetektsens rettslige grunnlag

For at offentlig myndigheter skal kunne foreta seg et så vidtgående inngrep i friheten som varetektsfengsling er, må de ha hjemmel i lov. Dette følger av legalitetsprinsippet⁵⁷.

Hovedregelen om adgang til å pålegge fengsling har vi i strprl. § 184, 2. ledd. Det er i utgangspunktet påtalemyndigheten som begjærer fengslingen, men det er tingretten som avgjør om begjæringen skal tas til følge⁵⁸. Her må retten se hen til om de vilkårene som følger av strprl. §§ 171 og 170 a, er oppfylt i det konkrete tilfelle.

For strprl § 171 gjelder disse vilkårene:

⁵⁷ Legalitetsprinsippet: Et rettslig prinsipp som innebærer at offentlig myndighetsutøvelse i form av forbud eller påbud som griper inn i borgernes eiendomsrett eller alminnelige handlefrihet, må skje på grunnlag av rettsregler gitt i lov eller i medhold av lov.

⁵⁸ Jf. strprl. § 184, 2. ledd og EMK art. 5 (3)

1. Grunnvilkåret er at det må foreligge skjellig grunn til å mistenke vedkommende for at han har begått en straffbar handling som kan gi strengere straff enn seks måneder. Når påtalemyndigheten mener det foreligger sannsynlighetsovervekt til å mistenke personen for en straffbar handling og den generelle strafferammen for forbrytelsen er over seks måneder, blir vurderingen om fengslingshensyn foreligger. Personer uten bopel i Norge og som en antar vil rømme til utlandet under etterforskningen, kan varetektsfengsles uten hensyn til straffens størrelse, jf. strprl. § 173, 2. ledd.

2. I tillegg må minst ett av følgende tilleggsvilkår foreligge:

Unndragelsesfare. Det betyr fare for at vedkommende vil flykte ut av landet eller gå i dekning her i landet.

Nærliggende fare for bevisforspillelse, for eksempel fare for at siktede vil fjerne spor, påvirke vitner, samordne forklaringer og så videre.

Stor fare for ny kriminalitet. Dette gjelder særlig for personer med mange tidligere dommer.

Begjæring fra siktede om å bli fengslet, for eksempel ved ønske om beskyttelse.

Til tross for at det foreligger skjellig grunn til mistanke om en straffbar handling og en av fengslingsgrunnene foreligger, er det dermed ikke sagt at varetekt bør brukes. Tingretten skal også vurdere om det er et uforholdsmessig inngrep å varetektsfengsle. Dette følger av strprl. § 184, 2. ledd siste punktum, jf. § 170a. Loven forutsetter at det skal vurderes om det alt i alt er rimelig å foreta et slikt inngrep. Bruken av tvangsmidler under etterforskningen må bero på en avveining av samfunnets behov for å få oppklaring av et lovbrudd målt mot det inngrep etterforskningsmiddelet antas å representere for det enkelte individ. I denne vurderingen er det viktig å ha for øye at varetektsfengsling er et inngripende virkemiddel overfor personer som ikke har fått skyldspørsmålet avgjort. For disse personene gjelder uskyldspresumsjonen i strafferetten fullt ut. *En tiltalt i en straffesak skal anses uskyldig inntil dom er falt i hans disfavør.*⁵⁹

Strprl. § 172 gir en utvidet adgang til fengsling ved mistanke om særlig grove forbrytelser. Det er i disse tilfellene ikke nødvendig at noen av tilleggsvilkårene i § 171 foreligger. Forutsetningen for å anvende § 172 er at mistanken gjelder en forbrytelse som kan medføre straff av fengsel i minst ti år, og at det foreligger en tilståelse eller andre forhold som i særlig grad styrker mistanken.

I dette kapittelet er det gitt en kort beskrivelse av i hvilke tilfeller en person kan varetektsfengsles etter hovedreglene i straffeprosessloven. Det er viktig å merke seg at

⁵⁹ Jf. EMK art. 6 (2) og SP art. 14 nr 2, se ”innhold av varetekten”

bestemmelsene gir en adgang til å varetektsfengsle. Fengsling er derimot aldri obligatorisk.

Det finnes en rekke bestemmelser i tillegg til disse som er med på å styre i hvilken grad man kan bruke varetekt som tvangsmiddel og det materielle innholdet i denne type fengsling. Vi har regler hentet både fra Grunnloven, de formelle norske lover, forskrifter og rundskriv. I tillegg har vi konvensjonsbaserte regler utarbeidet gjennom internasjonalt samarbeid, samt rekommandasjoner fra internasjonale organisasjoner Norge er medlem av. Disse reglene gir uttrykk for viktige prinsipper og rettigheter. Personer som jobber med varetekt, bør derfor også ha en oversikt over disse bestemmelsene. I varetektsmanualen kapittel 3 står dette nærmere beskrevet.

Innholdet i varetekten styres i hovedsak av straffegjennomføringsloven, primært kapittel 4 og forskrifter og retningslinjer til denne delen av loven.

Utgangspunktet for behandlingen av en varetektsinnsatt som ikke er ilagt restriksjoner følger av strgf. § 46 1. ledd.

”Kriminalomsorgen kan ikke pålegge innsatte etter dette kapittel andre innskrenkninger i friheten enn det som er nødvendig for å sikre formål med fengslingen eller for å opprettholde ro, orden og sikkerhet i fengselet. Skadelige virkninger av fengslingen skal, så vidt mulig, forebygges.”

Bestemmelsen kan forstås som en presisering av uskyldspresumsjonen. En varetektsinnsatt er av denne grunn blant annet gitt utvidede rettigheter, sammenlignet med domsinnsatte. Mange av de pliktene en domsinnsatt er pålagt gjennom loven, er valgfrie tiltak for en varetektfengslet.

I strgf. § 49 står det:

”Innsatte har så langt det er praktisk mulig adgang til å delta i arbeid, opplæring, programmer eller andre tiltak. Kriminalomsorgen kan ikke pålegge varetektsinnsatte å delta i slike aktiviteter. De kan likevel pålegges å bidra til nødvendig renhold og annet husarbeid i fengselet.”

Bestemmelsen gir den varetektsfengslede en mulighet til å delta på lik linje med andre innsatte, men pålegges ingen aktivitetsplikt. Retningslinjene til loven understreker at fremskaffelse av sysselsettingstiltak med mer skal prioriteres høyt overfor innsatte som ønsker slikt tilbud.

I tillegg til det ovennevnte vil en varetektsinnsatt under visse vilkår ha rett til å bruke egne penger, ha mulighet til å motta besøk og å la seg behandle av sin egen fastlege eller tannlege⁶⁰.

Ofte begjærer påtalemyndigheten at siktede av hensyn til etterforskningen skal undergis forbud mot eller kontroll av brev og besøk. De kan i tillegg be om at personen ikke får tilgang til aviser eller TV, eller ilegge forbud mot samvær med enkelte innsatte, jf. strprl. § 186 2. ledd. Retten beslutter delvis isolasjon, men de kan overlate til påtalemyndighet å avgjøre hvem siktede ikke kan ha kontakt med.

Retten har etter nærmere angitte vilkår også adgang til å pålegge den innsatte fullstendig isolasjon. Fullstendig isolasjon innebærer at den fengslede skal utelukkes fra samvær med alle de andre innsatte, jf. strprl. § 186a.

For de fleste vil restriksjoner i form av brev- og besøkskontroll eller fullstendig isolasjon innebære en betydelig belastning. De forholdsvis detaljerte bestemmelsene om når og i hvilket omfang isolasjon og andre restriksjoner kan ilegges, viser alvorligheten av dette. Reaksjoner i form av depresjoner, tilbaketrekning, suicidale tendenser, angst og aggresjon vil kreve spesiell oppmerksomhet fra den enkelte betjent.

I strgjfl. § 2 andre ledd står det som følger:

”Ved varetektsfengsling skal kriminalomsorgen legge forholdene til rette for å avhjelpe negative virkninger av isolasjon”

Ifølge retningslinjene til loven skal varetektsinnsatte prioriteres med hensyn til aktiviteter og samvær med tilsatte med sikte på å redusere skadevirkningen av isolasjon. Den enkelte leder i fengselet skal legge forholdene til rette for å avhjelpe slike virkninger.

Videre følger det av strgjfl. § 46 at:

”Kriminalomsorgen skal prioritere tiltak for å avhjelpe negative virkninger av isolasjon etter straffeprosessloven §186 annet ledd og § 186 a.”

Med ”tiltak” menes i loven her for eksempel gode rutiner for mottaksordning i fengselet der det legges til rette for tilstrekkelig informasjon⁶¹ og skaffe innsatte beskjeftigelse. Den tilsatte skal også ta seg god tid til å kommunisere med den innsatte og bistå med praktisk hjelp (se kapitlene 5.1 og 5.2).

⁶⁰ Jf. strgjfl. §§ 50 og 51.

⁶¹ Se også EMK art. 5 (2)

Omfang

For å gi et bilde av varetektens omfang presenterer vi her noen tall fra 2004 og 2005: Tall og andre opplysninger er oppgitt av forsker Ragnar Kristoffersen.

I 2004 var det i gjennomsnitt 3090 innsatte i norske fengsler.

Av disse satt:

2346 på dom

72 på forvaring eller sikring

48 for bøtesoning

608 i varetekt

Dette innebærer at varetekt utgjorde ca 20% av antall innsatte i 2004. Varetektsandelen har vært høyere tidligere år. I 1998 var den for eksempel 25% (Kristoffersen 1999,s.7-11).

I 2004 ble det avsluttet totalt 3338 varetektsopphold. Disse satt i gjennomsnitt 65 dager.

Nesten halvparten (49 %) av varetektsoppholdene er korte, dvs under 30 dager.

73 satt imidlertid mer enn ett år. Noen få sitter veldig lenge. Den innsatte som hadde vært lengst varetektsfengslet i 2004 hadde sittet i 2 år og 9 måneder på grunnlag av 24 varetektskjennelser.

61 av de varetektsinnsatte var under 18 år ved innsettelse, og disse satt i gjennomsnitt i 35 dager i varetekt.

1.12.2005 satt det 562 innsatte i varetekt. 101 hadde en eller annen varetektsrestriksjon. Dette utgjør ca. 18% av de varetektsinnsatte. Disse hadde følgende type restriksjoner:

Brev og besøkskontroll:	49
Brev og besøksforbud:	13
Fullstendig isolert ⁶² :	32
Annet:	7
I alt	101

⁶² Med forbehold om riktig registrering i kompis

De viktigste elementene i varetektsforløpet

Varetektsforløpet regner vi som tiden fra retten har besluttet å varetektsfengsle en siktet til han løslates fra varetekt eller overføres til dom. Varetekt involverer som regel hele strafferettskjeden; den starter med at politiet pågriper en siktet/mistenkt, som dermed får status som siktet i saken. Han blir som regel først sittende i politiarrest før han fremstilles for tingretten med begjæring om fengsling. Dersom tingretten beslutter fengsling, skal det ikke gå mer enn 24 timer før han plasseres i (lukket) fengsel.

Vi har valgt å dele varetektsforløpet i tre faser; innkomstfase, mellomfase og slutfase. Grunnen er at vi mener innsattes ønsker og behov endrer seg i løpet av den tiden de sitter i varetekt. Derfor kan vi definere fengselets arbeidsoppgaver i forhold til hvor den innsatte befinner seg i forløpet. Rent pedagogisk gjør dette det enklere å få en oversikt over oppgavene i varetektsarbeidet. Disse arbeidsoppgavene dekker likevel ikke alt som skal gjøres i et fengsel. I tillegg til de arbeidsoppgaver vi har plassert innenfor varetektsforløpet er det en del gjennomgående oppgaver som skal ivaretas. Dette dreier seg om sikkerhet, taushetsplikt, innhenting, registrering og bruk av informasjon og samarbeid. Vi har kalt dette for gjennomgående temaer.

Vi vet at varetekt arter seg forskjellig fra innsatt til innsatt. Noen blir løslatt etter et par dager, mens andre kan sitte mange måneder. Noen sliter med sjokket de fikk i forbindelse med arrestasjonen i lang tid, mens andre vil begynne å planlegge fengselsoppholdet dagen etter at de kom inn. Slik sett kan man godt si at det varetektsforløpet vi har skissert, er kunstig. Vi har likevel valgt å bruke denne modellen, først og fremst av ovennevnte pedagogiske grunner. Felles for alle varetektsopphold er at de har en innkomstfase og en slutfase. Det er særlig i disse fasene vi kan angi bestemte oppgaver. Innholdet i mellomfasen vil i større grad variere, noe som særlig skyldes at for noen vil denne fasen bare vare noen dager, mens for andre strekker den seg over mange måneder.

Vi har lagt særlig vekt på enkelte oppgaver som vi anser for å være særlig viktige, vi har valgt å kalle dem milepæler. Milepælene i varetektsarbeidet er presentert kronologisk i forhold til en tenkt tidsrekkefølge (se figur neste side).

Hovedmål for justissektoren:

Økt trygghet for borgere gjennom redusert kriminalitet.

Mål for varetekt som straffeprosessuelt virkemiddel:

- Hindre at noen unndrar seg forfølging eller fullbyrding av straff.
- Hindre forspillelse av bevis.
- Hindre personer i å begå nye lovovertridelser.
- Beskytte personer mot seg selv eller andre.
- For å imøtekomme allmennhetens rettsfølelse og motvirke utrygghet i særlig alvorlige saker

Kriminalomsorgens målsetting:

Kriminalomsorgen skal gjennomføre varetektsfengsling og straffereaksjoner på en måte som er betryggende for samfunnet og som motvirker straffbare handlinger. Kriminalomsorgen skal legge forholdene til rette for at lovbryteren kan gjøre en egen innsats for å endre sitt kriminelle handlingsmønster.

Innkomsfasen

Mål: Legge forholdne til rette for varetektsoppholdet

Milepæler: Mottak i fengsel – Innkomstsamtale 1 – Innkomstsamtale 2

Arbeidsoppgaver: Mottak i fengsel
Innkomstsamtale 1 – innsettelse på celle
Spesielle tilpasninger
Hygiene og smitte
Samarbeid med helsepersonell
Innkomstsamtale 2
Skriftlig informasjon til innsatte

Mellomfasen

Mål: Bli bedre kjent med den innsatte, slik at man kan legge forholdene til rette for aktivisering, menneskelig kontakt og planmessig arbeid med den innsatte.

Milepæl: Kontaktbetjentarbeid – Menneskelig kontakt - aktivisering

Arbeidsoppgaver: Menneskelig kontakt
Aktivisering
Besøk
Telefonering
Brev
Fremstillinger
Kontaktbetjentarbeid
Planarbeid
Sosialfaglig arbeid

Sluttfasen

Mål:	Legge forholdene til rette for at den innsatte kan forberede tiden etter varetektsoppholdet.
Milepæl:	Løslatelse – Overføring til soning
Arbeidsoppgaver:	Løslatelse Overføring til soning Kontakt med fromsorgen

Innkomstfasen i varetekt

Mål

Å legge forholdene til rette for varetektsoppholdet.

Problembeskrivelse

Det er antakelig riktig å si at det mest karakteristiske med innkomstfasen er innsattes mangfold av problemer, at mange av problemene er akutte, og at innsatte opplever situasjonen som svært usikker. Innsattes første møte med anstalten og de første dagene av varetektsoppholdet er derfor et meget kritisk tidspunkt når det gjelder arbeidet med varetektsinnsatte. Mange innsatte vil oppleve denne tiden som svært belastende og kan være i en sjokklignende tilstand. Situasjonen bærer ofte preg av plutselig løsrivelse fra familie, arbeid og skole, hvilket også innebærer en rekke praktiske problemer som de innsatte trenger hjelp til å ordne opp i.

Det er viktig å påpeke at vi får inn alle typer mennesker i varetekt, med vidt forskjellig bakgrunn – noen forberedt, men de fleste ganske uforberedt på at de kunne bli fengslet. Problemene spenner fra dype personlige traumer til at bikkja er alene hjemme. Noen kan være selvmordskandidater som følge av sjokket ved fengslingen, eller av andre grunner (3 av 4 fengselsselv mord skjer i varetekt (Hammerlin, 1999,s.29-31) (se også Hammerlin/Larsen 1998 om forebygging av selvskadende handlinger), mens andre kan ha fysiske plager som krever rask medisiner, for eksempel ved tunge abstinenser. Den innsatte er dessuten i en situasjon preget av stor grad av usikkerhet med hensyn til hva som vil skje med den straffesaken han er siktet for. Mange og særlig de som er mistenkt for alvorlig kriminalitet, vil også slite med dårlig samvittighet i forhold det de har gjort. Den innsatte kan rett og slett føle at bunnen i tilværelsen har falt ut, han vet ikke noe om hva som vil skje med ham, og han vet heller ikke hva som skjer med familien eller andre viktige forankringspunkter i tilværelsen. I tillegg til ovennevnte problemer vet vi at en stor andel av dem som settes i fengsel, er sosialt marginaliserte,

og at langt flere av dem enn normalbefolkningen har store psykiske problemer. Blant annet på grunn av de forholdene vi her har nevnt er måten de innsatte blir møtt på av største viktighet.

I varetektsarbeidet legger vi stor vekt på at fengslene har gode rutiner for mottak av varetektsinnsatte. Det stilles strenge krav til dette både i lov, regelverk og internasjonale konvensjoner. Dette omhandler blant annet slike ting som krav om rettslig kjennelse, hvor lang tid det kan gå fra domstolen har fattet sin kjennelse og til innsettelse i fengsel (24-timers regelen) omfattende informasjon, ivaretagelse av helse etc.

Det er viktig at det er et godt innarbeidet samarbeid mellom politi og fengsel på lokalt nivå i forbindelse med innsettelse i varetekt. Innsettelsen bør skje på et tidspunkt hvor fengselet er tilstrekkelig bemannet. Fengselet bør også prioritere bemanningen i forbindelse med innsettelser. Manglende varetektsplasser har vært et stort problem mange steder. Det er etablert et system for plassering av varetektsinnsatte. I retningslinjene til straffegjennomføringsloven punkt 4.2 er regionene pålagt å holde fortløpende oversikt over ledig fengselkapasitet i regionen og landet for øvrig. Direktøren i den region hvor domfelte har sin bostedsadresse, bestemmer hvor en varetektsfengslet skal plasseres, jf retningslinjene punkt 2.2. Dette innebærer i praksis at regionen i samarbeid med fengslet og politiet avtaler seg imellom når og hvor innsatte skal settes inn.

Mottak i fengsel

Mål

Legge til rette for mottak av innsatte, slik at fengselet får plassert rett innsatt på rett plass. Gjennomføre mottak og registrering av innsatte på en måte som ivaretar både sikkerhets- og rettssikkerhetsmessige behov.

Problembeskrivelse

Mottaket må skje på en ryddig måte, helst på et sted hvor det er ro rundt inntakssituasjonen. Mange innsatte forteller at de opplever innkomstprosedyren som tilfeldig. De forstår noen ganger ikke hvor de er, eller hva som vil skje med dem. Den innsatte må derfor få en tilfredsstillende forklaring på de prosedyrer han gjennomgår under mottaket, og hva som vil skje med ham i umiddelbar fremtid.

Det har ofte vært reist spørsmål rundt den informasjon som fengselet får fra politiet om innsatte ved innkomst. Mange har påstått at fengselet ikke får vite tilstrekkelig om innsattes bakgrunn og situasjon. Det er et stort, gjensidig behov for informasjon både

for fengselet og den innsatte. Måten innsatte blir møtt på, er selvfølgelig også av største viktighet.

For å utdype hva et mottak i fengsel innebærer gir vi en oversikt over de viktigste arbeidsoppgavene som skal gjennomføres:

Sikre at innsettelsen skjer på et legalt grunnlag og på en systematisk måte

Gi innsatte nødvendig informasjon om prosedyrer under mottaket og hva som vil skje i umiddelbar fremtid

Visitere innsatte – kontrollere klær og eiendeler

Registrere og lagre private eiendeler som innsatte ikke får ha på cella

Innhente og registrere informasjon, blant annet fra følgende kilder:

Domstolens kjennelse

Informasjon fra politiet om innsatte

Tidligere fengselshistorie

Informasjon fra innsatte selv

Foreta en første risikovurdering i forhold til:

Selvskade/selvmord

Vold/trusler

Innsmugling av stoff

Felles sak

Smitte

Tildele celleplass i forhold til risikovurdering

Formidle relevant informasjon til personer og instanser i fengslet ved behov (helsepersonell, operativ førstebetjent, avdelingsleder etc.).

Innholdet i disse arbeidsoppgavene er nærmere beskrevet i varetektsmanualen kapittel 6.1.

Innkomstsamtale 1 – (innsettelse på celle)

Mål

Ta imot innsatte på en trygg og omsorgsfull måte i avdelingen der han skal sitte.

Problembeskrivelse

Vi kan alle forestille oss at det å bli ført opp på en fengselscelle, for så å bli låst inn kan vekke mange følelser. Hvilke følelser er det ikke så godt å si noe om, det vil variere fra person til person. For mange vil dette imidlertid være et traumatisk øyeblikk, for noen

kan det sågar føles så alvorlig at det kan være kritisk. For andre føles det som en lettelse å komme fra et opphold i politiarrest og til en fengselscelle med seng og sengetøy.

Det kan være visse forskjeller mellom store og små fengsler når det gjelder hvordan selve innsettelsesprosedyren foregår. På små anstalter kan det for eksempel være samme person som foretar mottaket i fengsel og innsettelsen på celle i avdelingen. På store anstalter vil det ofte være slik at det er en person som foretar mottak og en annen som gjennomfører innsettelsen på avdelingen. Uansett hvordan dette organiseres er det svært viktig at alle arbeidsoppgavene som er beskrevet i kapitlene 5.1 og 5.2 gjennomføres. Begrunnelsen er blant annet at avdelingens tilsatte har et selvstendig behov for å danne seg et første inntrykk av innsatte.

Avdelingsbetjentens oppgave er, som beskrevet i målformuleringen, å ta imot den innsatte på en trygg og omsorgsfull måte, i tillegg til at han skal sikre at vilkårene i kjennelsen (for eksempel brev- og besøksforbud) blir fulgt opp. Det vil si at han i løpet av den relativt korte tiden som vanligvis er til disposisjon ved innsettelse på celle, skal kunne ivareta de viktigste menneskelige og praktiske sidene i denne situasjonen. Vær oppmerksom på at mange innsatte er i en slik tilstand på dette tidspunktet at de ikke vil være mottakelige for omfattende muntlig informasjon. De færreste vil huske særlig mye av det som blir sagt. Av den grunn er det viktig at de får utlevert skriftlig informasjon. Ingen nyinnsatte i norske fengsler skal låses inn på cella uten at Innkomstsamtale 1 gjennomføres. De viktigste elementene i Innkomstsamtale 1 er som følger:

- Avdelingsbetjenten skal forberede Innkomstsamtale 1 ved å sette seg inn i den informasjon som er framkommet under mottaket.
- Innkomstsamtale 1. Det viktigste ved denne samtalen er å knytte kontakt med den innsatte. Hvordan samtalen gjennomføres, vil selvfølgelig variere med situasjon og person. Det er likevel viktig å sette av nødvendig tid. Forhold som skal tas opp i løpet av samtalen, er:
 - Eventuelle akutte problemer som må løses straks.
 - Undersøke om pårørende er varslet
 - Undersøke om den innsatte har behov for spesielle tilpasninger.
 - Dersom innsatte er undergitt bestemte vilkår, for eksempel brev- og besøksforbud, informer om hvilke praktiske konsekvensene dette får.
 - Brann- og sikkerhetsrutiner
 - Gi innsatte skriftlig informasjon om fengselet samt rettigheter og plikter
 - Informere den innsatte om at han vil få en innkomstsamtale i løpet av 72 timer
 - Etter Innkomstsamtale 1 skal avdelingsbetjenten registrere hvilke behov innsatte har fortalt om, hva som gjort og hva som er avtalt. Ved behov for akutt hjelp eller oppfølging skal avdelingsbetjenten videreformidle dette til rette vedkommende.

Innkomstsamtale 2 – innen 72 timer

Mål

Forsikre seg om at innsatte har fått og fortsatt får den informasjonen han trenger for oppholdet og gi innsatte en mulighet til å fortelle om de problemene han ønsker hjelp med.

Problembeskrivelse

Innkomstsamtale 1 og 2 er nøkkelen til et godt varetektsarbeid. Samtalen finner sted på et tidspunkt der den innsatte som oftest ønsker informasjon og trenger å få ordnet opp i forskjellige saker –i tillegg til at mange er motivert for å etablere et konstruktivt forhold til de tilsatte. En god innkomstsamtale kan legge grunnlaget for en god relasjon til innsatte, og vi sparer oss mange henvendelser senere, både fordi den innsatte vet hvordan han skal gå frem når noe skal gjøres, og fordi han har fått ryddet opp i sine mest presserende problemer på et tidlig tidspunkt.

Innkomstsamtalen må forstås i sammenheng med andre møter der den innsatte har fått informasjon eller det er registrert behov. Det gjelder for eksempel i forbindelse med mottak og registrering i fengselet, innsettelse på cella, samtale med helsepersonell eller behov som er formidlet gjennom politi, domstol, forsvarer eller andre.

Innkomstsamtalen er en av milepælene i innkomstfasen. Dette er for en stor del en informasjonssamtale, og vi forutsetter *ikke* at den må gjennomføres av kontaktbetjenten. Kravet om at samtalen gjennomføres innen 72 timer er viktigere enn hvem som foretar den. Innkomstsamtalen *kan* kombineres med førstegangssamtalen med kontaktbetjenten, men da må man planlegge slik at man klarer å kombinere de ulike funksjonene som de to samtalene har.

Å gjennomføre en slik samtale krever kunnskaper fra mange områder, både praktiske og teoretiske. I varetektsmanualen kap. 6.6.4 har vi gitt konkrete eksempler på hva man kan ta opp og råd om hvordan samtalen kan gjennomføres.

Innkomstsamtale 2 har følgende funksjon:

- Tilsatt og innsatt skal gjøre seg kjent med hverandre. Den personlige kontakten som skapes gjennom samtalen, er like viktig som selve innholdet i samtalen.
- Den tilsatte skal forsikre seg om at den innsatte har forstått den skriftlige informasjonen han fikk utlevert under Innkomstsamtale 1.
- Innsatte skal forstå hvilke regler og tilbud som gjelder i anstalten, og hva som er hans rettigheter og plikter.

- Innsatte formidler sine problemer og behov, den tilsatte registrerer dem og informerer om hvordan anstalten vil følge opp med tiltak, dersom oppgavene kan gjennomføres.
- På bakgrunn av innkomstsamtalen og den informasjon som ellers foreligger om innsatte, vurderer den tilsatte om det foreligger noen spesiell risiko knytte til den innsatte, og sørger i så fall for at dette ivaretas eller videreformidles.

Mellomfasen i varetekt

Mål

Bli bedre kjent med den innsatte, slik at man kan legge forholdene til rette for aktivisering, menneskelig kontakt og planmessig arbeid med den innsatte.

Problembeskrivelse

Hva er varetektsinnsattes situasjon i mellomfasen? De grunnleggende fysiske behov er ivaretatt gjennom tiltakene i innkomstfasen. De akutte problemene er løst, innsatte har falt mer til ro. Det er nå ikke lenger sjokket ved fengslingen, men slitasjen ved å sitte inne som melder seg. Individuelle problemer blir tydeligere, og vi kan se mange ulike måter å takle situasjonen på; noen gir tydelig uttrykk for at de ønsker mer av ulike tilbud, andre isolerer seg på cella. Mange innsatte får behov for å orientere seg i forhold til videre varetektsfengsling, noen begynner kanskje allerede å se frem mot en tid på dom, eller de trenger å planlegge løslatelsen. Andre er mer opptatt av ”her – og – nå - situasjonen” og ønsker hjelp og støtte i forhold til praktiske eller personlige problemer.

Kontaktbetjentarbeidet bør starte så tidlig som mulig fordi det for de fleste er en stor fordel å ha et fast og personlig tilknytningspunkt. I den grad man skal jobbe med større og systematiske tiltak rettet mot den innsatte, er det naturlig at kontaktbetjenten koordinerer og kvalitetsikrer disse. Det er en lederoppgave å legge forholdene til rette for at denne jobben blir utført på en god måte. I tillegg har lederen ansvaret for å kvalitetssikre oppholdet i sin helhet.

Varetektsfengsling innebærer en stor belastning, særlig gjelder dette for dem som sitter på isolasjon. Hvor stor belastningen er og hva hver enkelt sliter mest med, vil variere fra person til person. Vanlige problemer er skam og skyldfølelse i forhold til den kriminaliteten man har begått, belastningen ved ikke å vite hvor lenge varetektsfengslingen vil vare, usikkerhet med hensyn til utfallet av en fremtidig rettsak, følelsen av urettferdighet hvis man er uskyldig etc.

I en undersøkelse fra Oslo fengsel om varetektsinnsatte på restriksjoner (Danielsen, Meek Hansen 2002) ble de innsatte bedt om å gi en beskrivelse av selve oppholdet. Mange ga uttrykk for at de sleit med bekymringer om livet på utsiden av fengselet. Dette dreide seg i stor grad om familie og økonomiske forhold. I samme undersøkelse svarte mange også at oppholdet ble opplevd som tungt og psykisk belastende. Når det gjaldt psykiske belastninger, mente ca 80% at varetektsoppholdet hadde påvirket deres psykiske helse i negativ forstand. De mest vanlige problemene var psykosomatiske plager, søvnproblemer, depresjon/tristhet og angst. Hele 25% hadde hatt selvmordstanker. De innsatte ble dessuten bedt om å beskrive en vanlig dag i fengslet. Det de fleste fremhevet, var det monotone og kjedelige livet på cella og at de prøvde å få tiden til å gå gjennom å sove eller å se på TV.

En måte å hjelpe den innsatte til å mestre hverdagen bedre er å oppmuntre han til å strukturere hverdagen. Det kan gjøres ved å innarbeide faste rutiner, slik som å stå opp, spise, lufte, lese, og trene til faste tider. Dette kan synes bagatellmessig, men erfaringsmessig er dette en viktig mestringsstrategi for mange.

På bakgrunn av de psykiske, sosiale, helsemessige og økonomiske problemer vi har nevnt, mener vi at de viktigste tiltakene som kan settes inn i mellomfasen, er menneskelig kontakt, aktivisering og en velfungerende kontaktbetjentordning. Et godt samarbeid med helsepersonell og andre faggrupper står også svært sentralt.

Menneskelig kontakt

Mål

Å avhjelpe negative virkninger av isolasjon gjennom menneskelig kontakt

Problembeskrivelse

De fleste varetektsinnsatte vil tilbringe store deler av døgnet alene på cellen, uavhengig av om de er underlagt fullstendig isolasjon eller ikke. I en varetektsituasjon er derfor det å tilby menneskelig kontakt noe av det viktigste man kan gjøre overfor de innsatte. Motvirkning av skadevirkningene ved isolasjon er den aller viktigste begrunnelsen for å vektlegge denne arbeidsoppgaven. I tillegg er oppnåelse av god kontakt en forutsetning for å kunne bidra til endring og for en individuell tilrettelegging av oppholdet. Rent sikkerhetsmessig er det også en stor fordel å kjenne den innsatte. I tillegg til at menneskelig kontakt i seg selv kan virke forebyggende på for eksempel selvsikader/selv mord, voldsproblematikk etc. blir det lettere å fange opp signaler på at noe er galt.

Forskjellen mellom innsatte på fullstendig isolasjon og andre innsatte er i mange tilfeller ikke større enn at man tilbringer 23 versus 22 timer på cella. Isolasjon kan som tidligere beskrevet, medføre store skadevirkninger for den enkelte. Innsatte på fullstendig isolasjon er fradømt menneskelig kontakt med andre enn fengselets personale og andre nærmere angitte personer (etterforsker, forsvarer, fengselets helsepersonell etc.). En av de viktigste arbeidsoppgavene for fengselets personale er derfor å sørge for at innsatte får nok menneskelig kontakt.

Straffegjennomføringsloven legger stor vekt på å motvirke skadelige følger av isolasjon. I §2 Formål står følgende: ”Ved varetektsfengsling skal kriminalomsorgen legge forholdene til rette for å avhjelpe negative virkninger av isolasjon” Videre står det i forskriften §1-2 Formål at ”Varetektsinnsatte og andre som ikke kan delta i fellesskap, skal prioriteres med hensyn til aktiviteter og samvær med tilsatte med sikte på å redusere skadevirkningene av isolasjon.”

I retningslinjene er temaet menneskelig kontakt gitt et eget avsnitt (4.1b) Her påpekes det at innsatte som er ilagt restriksjoner, skal vies ekstra oppmerksomhet fra de tilsattes side i form av imøtekommenhet og praktisk hjelp. Det påpekes også at yrkesgrupper som fengselsprest, sosialtjeneste og helsepersonell bør gi denne gruppen særlig oppmerksomhet for eksempel ved samtaler. Det foreslås også å vurdere i samarbeid med politiet om den varetektsinnsatte kan motta besøk fra faste besøkende (f.eks. Røde Kors visitortjeneste).

De innsatte legger også stor vekt på menneskelig kontakt. I rapporten ”Kvalitet i varetektsarbeidet” (Danielsen, Meek Hansen 2002) svarte de varetektsinnsatte at de fikk besøk av tjenestemenn ca. fem til seks ganger pr. dag, men at disse besøkene nesten utelukkende dreide seg om rutinemessige gjøremål (vekking, matutdeling etc.). De innsatte fortalte at det bare var svært sjelden at betjentene tok seg tid til en ekstra samtale. Både i denne og i andre undersøkelser er det dokumentert at innsatte ønsker mer kontakt med betjentene. I undersøkelsen om tungtsonende skriver forfatterne følgende om innsattes behov for kontakt ”De savner en prat med avdelingsbetjenten om naturlige hverdagsemner og ønsker at betjentene tar initiativ til dette.” (Hammerlin, Larsen 2000, s.50).

I kapittel 7.1 i varetektsmanualen er det gitt en utdyping og konkretisering av viktige prinsipper ved menneskelig kontakt og uttalelser fra innsatte om hva de er opptatt av i denne sammenhengen.

Aktivisering

Mål

Å bryte den monotone celletilværelsen og bidra til å dekke innsattes behov for menneskelig kontakt, mestring og fysisk utfoldelse.

Problembeskrivelse

Aktivisering står helt sentralt i arbeidet med varetektsinnsatte. Aktivisering kan bidra til at innsatte får dekket noe av behovet for å være i fysisk aktivitet. Like viktig er kanskje den menneskelige kontakten som aktivitetene kan åpne for. Det er viktig å starte dette arbeidet tidlig, fordi det er i den første tiden at sjokket og belastningen for den enkelte kan være mest kritisk. Deltakelse i ulike typer av aktiviteter kan dessuten bidra til å øke opplevelsen av mestring i forhold til situasjonen, gi øket selvfølelse og medvirke til å minke følelsen av kjedsomhet og frustrasjon.

Aktivisering av innsatte bidrar til bedre samhandling mellom betjenter og innsatte og kan bidra til bedre relasjoner mellom dem. Ved at de innsatte ser at betjentene anstrender seg i arbeidet med å aktivisere innsatte, kan det utvikle seg en positiv stemning og en opplevelse av at betjentkorpset jobber for de innsattes beste. Dette vil også kunne styrke det dynamiske sikkerhetsarbeidet ved fengselet. Ved at betjentene blir bedre kjent med de innsatte gjennom felles aktiviteter, har de større muligheter til å oppdage sikkerhetsmessige risikofaktorer som fare for selvskade, utagering/vold, bruk av rusmidler etc. (se kap. 4.1).

I §21 i straffegjennomføringsloven beskrives aktivisering på følgende måte:

”Kriminalomsorgen skal legge forholdene til rette for at de innsatte skal få tilbud om deltagelse i aktiviteter på fritiden, herunder mulighet for fysisk aktivitet og kulturell virksomhet.”

I retningslinjene framheves videre følgende aktiviteter: Boklån, lesning, gymnastikk og idrett, hobbyvirksomhet og radio og fjernsyn. Det fremheves ellers at fengslet har plikt til å tilrettelegge fritidsaktiviteter tilpasset innsattes behov.

Varetektsinnsatte er ikke underlagt aktivitetsplikt slik domsinnatte er. Av den grunn blir det litt misvisende å skille mellom for eksempel arbeidstid og fritid for denne gruppen. De ulike aktivitetstypene har imidlertid forskjellig mål og metodikk. De tradisjonelle fritidsaktivitetene har vanligvis hatt til hensikt å motvirke skadelige følger av isolasjon for varetektsinnsatte, mens arbeidsdriften, skolen og programvirksomheten også har gitt de innsatte muligheten til å utvikle ferdigheter som kan bidra til å bedre livssituasjonen mer generelt. Noen av de aktivitetene vi tilbyr, styres av tilsatte, andre gjennomføres uten tilsyn. Det kan også være hensiktsmessig å skille mellom en-til-en aktiviteter, som innebærer at en fengselstilsatt aktiviserer en innsatt og fellesaktiviteter.

Viktigheten av å tilby ulike former for aktiviteter for varetektsinnsatte er beskrevet i strgf. §49 og i forskriftens §4-3.

Vår erfaring er at det aller viktigste for mange varetektsinnsatte rett og slett er å komme seg ut av cella. Likevel er det vesentlig at aktivitetene også har en *kvalitet*. Hensikten med å forlate cella er ikke minst å kunne forholde seg til andre mennesker og et annet meningsinnhold. Tilsatte som har lang erfaring med aktivisering av innsatte, legger særlig vekt på aktivitetene som en mulighet for å skape menneskelig kontakt. Hvilke konkrete behov aktiviteten tilfredsstillende, vil variere fra innsatt til innsatt. Det er viktig å ha mer fokus på de individuelle behovene til innsatte enn aktiviteten i seg selv. Det er derfor ikke nok bare å ha et standardopplegg for aktivisering av innsatte, vi må også kunne gjøre individuelle tilpasninger.

Dette gjelder spesielt når innsatte selv velger å isolere seg fra andre innsatte, eller når domstolens kjennelse hindrer deltagelse i aktiviteter sammen med andre. Grunnene til at enkelte innsatte velger å avstå fra fellesskap med andre innsatte, kan være mange. Det kan blant annet dreie seg om frykten for å bli tilbudt stoff, manglende identifisering med fangegruppa og at skamfølelsen mange sliter med over å bli satt i fengsel, kan være vanskelig å håndtere. Resultatet av isolasjonen kan bli sosial fobi og angst.

Fengselsbetjentene må følge opp denne type innsatte spesielt godt gjennom å tilby aktiviteter sammen med bare en betjent i starten, altså én til én aktiviteter. Senere kan det kanskje være aktuelt å danne mindre grupper med andre innsatte der betjenten går aktivt inn i gruppa som deltaker i aktivitetene.

De fleste varetektsavdelinger har få fellesskapsarealer. Dårlig bemanning er også et problem mange steder. Dette medfører ofte begrensede muligheter for et omfattende og differensiert aktivitetstilbud. Aktivisering er imidlertid så viktig for denne gruppen av innsatte at det er helt nødvendig å tenke kreativt og prøve å gjøre det beste ut av situasjonen.

I varetektsmanualen har vi gitt en utdypende beskrivelse av følgende punkter som er sentrale i forbindelse med aktivisering av varetektsinnsatte:

Planlegging og tilrettelegging av aktiviteter

Sysselsetting/arbeid i og utenfor cella

Skole/opplæring

Opphold i friluft

Fysisk aktivitet/trening

Hobbyaktiviteter/spill/konkurranser

Kontaktbetjentarbeidet i varetekt

Mål

Målet med kontaktbetjentordningen i varetekt er å knytte og opprettholde personlig kontakt med den innsatte slik at vi får en mulighet til å følge opp innsattes problemer, behov og ressurser.

Ut fra denne målsettingen mener vi at kontaktsbetjentens viktigste arbeidsoppgaver er:

Å knytte personlig kontakt, slik at den innsatte har en bestemt betjent å forholde seg til når det gjelder personlige og praktiske problemer (særkontakt).

Å kvalitetssikre at innsatte får den oppfølging han skal ha.

Å ha et hovedansvar for koordinering og være et bindeledd i forhold til oppgaver som involverer flere aktører.

Problembeskrivelse

Erfaringsmessig blir kontaktbetjentarbeidet annerledes for varetektsinnsatte enn for domsinnsatte. Dette skyldes først og fremst at innsattes problemer, særlig i inntakstfasen, er akutte og må løses raskt. Man har ikke tid til å vente på at kontaktbetjenten kommer på jobb. Samtidig kan man med rette påstå at mange innsatte i varetekt har spesielt god bruk for en kontaktbetjent, både for å få informasjon og hjelp med forskjellige saker og fordi det er viktig å ha en bestemt, profesjonell person å forholde seg til i en situasjon preget av usikkerhet. De innsatte forteller da også selv at de ønsker å ha én bestemt tilsatt, en kontaktbetjent, å samarbeide med.

Vi kan ikke ha et system som legger alt ansvaret for oppfølgingen av varetektsinnsatte på kontaktbetjentene. Milepælene i inntakstfasen må gjennomføres av de tilsatte som er på jobb; oppgavene som hører til mottak i fengselet og innsettelse på cella må utføres der og da, og Inntakstamtale 2 skal foretas innen fristen på 72 timer. Dersom kontaktbetjenten er på jobb, er det selvsagt en fordel at han tar en eller flere av disse oppgavene. Dessverre har vi sett eksempler på at oppgaver ikke har blitt utført fordi kontaktbetjenten ikke har vært til stede, og ingen andre har tatt ansvaret for dem. Det må *ikke* skje i en varetektssituasjon, der problemene kan være alvorlige og uoversiktlige! I noen tilfeller, der innsatte tilbringer kort tid i fengselet, viser det seg at det er vanskelig å gjennomføre et tilfredsstillende kontaktbetjentarbeid. Dette må imidlertid ikke brukes som en unnskyldning for ikke å ha en kontaktbetjentordning for de varetektsinnsatte.

Prinsipielt har kontaktbetjenten mange av de samme funksjonene når man jobber med varetektsinnsatte som domsinnsatte. Det vil si at man gir både menneskelig og faglig støtte gjennom samtaler, gir informasjon, registrerer innsattes behov, hjelper med praktiske problemer eller man kan planlegge og koordinere større oppgaver. Det er

likevel noen grunnleggende forskjeller: For det første er innsatte i varetekt ikke dømt, dermed er de i prinsippet å betrakte som uskyldige. Skal man arbeide rettet mot innsattes kriminalitet krever det derfor at man tar spesielle hensyn. For det andre har de varetektsinnsatte andre behov enn domsinnsatte, der vi spesielt må ta hensyn til nødvendigheten av å forberede kanskje den viktigste hendelse i deres liv: Den forestående rettsaken.

I varetektsmanualen kapittel 7.7 har vi definert minimumsstandarden for kontaktbetjentarbeidet i varetekt som bestående av to samtaler på 30 minutter hver. Vi gir her en kort presentasjon av hvordan disse samtalene kan gjennomføres:

Kontaktbetjentsamtale 1

Det viktigste i denne samtalen er å knytte personlig kontakt. Innvolver deg personlig, vis varme og interesse, still åpne spørsmål, og gi innsatte muligheten til å følge opp med spørsmål eller behov han ønsker å gjøre noe med. Gi den innsatte et realistisk bilde av hva som er mulig å få til i en varetektssituasjon. Gjør den innsatte klar over at du kan fungere som et bindeledd overfor andre personer og instanser i og utenfor anstalt. Husk å kvalitetssikre det arbeidet som er gjort tidligere.

Kontaktbetjentsamtale 2

Selv om du har blitt kjent med innsatte tidligere, er det nødvendig å bruke noe tid til å gjenskape kontakt. I denne samtalen skal du repetere og gå igjennom hovedpunktene fra førstegangssamtalen. I løpet av samtalen er det nå naturlig at du går mer i dybden og foretar en ytterligere konkretisering i forhold til de problemområder dere skal jobbe videre med.

Den videre jobbingen avhenger av den innsattes individuelle behov. For noen vil det være nok å ha en fast person å snakke med, mens andre ønsker å jobbe med forskjellige type problemer som krever en god del ressurser. I denne type arbeid vil det for mange være hensiktsmessig å anvende fremtidsplan eller individuell plan. Hvis den innsatte ikke ønsker å bruke noen av disse planene, anbefaler vi at betjenten likevel lager en skriftlig oversikt over de avtaler som gjøres.

En mer utfyllende beskrivelse av hvordan disse samtalene kan gjennomføres er beskrevet i varetektsmanualen kapittel 7.7 (se også Meek Hansen 1999, s. 90-119).

Sluttfasen i varetekt

Mål

Legge forholdene til rette for at den innsatte kan forberede tiden etter varetektsoppholdet.

Problembeskrivelse

Sluttfasen forstås her som de oppgaver og tiltak som bør prioriteres mot slutten av et varetektsopphold. Dette er først og fremst arbeidsoppgaver der det tilrettelegges for det som skal skje etter at varetektsoppholdet er over. Mange varetektsinnsatte vil være opptatt av og ha hovedfokus på sin egen straffesak og hva som kommer til å skje under rettssaken. Det er derfor viktig å vente med å ta opp andre problemområder til den innsatte er klar for å jobbe med disse. Man bør imidlertid heller ikke vente for lenge. Hovedregelen er at arbeidet bør starte så tidlig som mulig, gjerne i mellomfasen, forutsatt at den innsatte ønsker det. Det skjer relativt ofte at varetektsinnsatte som venter på en dom, kommer og spør om hvilke soningsalternativer kriminalomsorgen kan tilby. Noen ganger mange uker før hovedforhandlingen. Det kan også være at de vil gjøre noe i forhold til for eksempel økonomi, utdanning, jobb eller rusproblemer i god tid før løslatelse.

Kontaktbetjenten bør gjennomføre en sluttsamtale i sluttfasen. En slik samtale vil være et viktig element på dette stadiet av varetektsforløpet og innebærer blant annet at kontaktbetjenten i samarbeid med den innsatte sjekker at alle avtaler som er gjort i forhold til den innsatte er klare og i orden, og at alle involverte parter er varslet og informert om oppmøteavtaler etc.

Planlegging og tilrettelegging for tiden etter varetekt kan være vanskelig. Det er mange faktorer som spiller inn når det gjelder hva som bør gjøres, og hva vi vil være i stand til å hjelpe med. For det første gjelder det lengden (og typen) av varetekt. I de tilfeller der en sitter inne i to uker, og så blir løslatt med to timers varsel, er det ikke så mye "løslatelsesarbeid" vi får gjort. Løslatelsesarbeidet begrenser seg kanskje til å bestille en drosje eller sørge for at han har reisepenger slik at han kan komme seg hjem. For dem som sitter lenger, eller som kommer tidlig og ber om hjelp, bør vi kunne legge til rette så godt det lar seg gjøre. Noen sliter imidlertid med grunnleggende livsproblemer i forhold til rus, jobb, økonomi, helse, boligsituasjon, familie etc., og i slike tilfeller er det selvsagt begrenset hva fengselets tilsatte kan bidra med i løpet av i løpet av noen få uker i varetekt.

Det er nå et større fokus enn tidligere på hvor viktig det er å forberede overgangen fra fengsel til frihet og fra varetekt til dom. Mange har særlig pekt på hvor vanskelig overgangen fra straff til frihet kan være for den som løslates, og hvor viktig denne

overgangen er i forhold til mulig tilbakefall til kriminalitet, jf. retningslinjene til strgjfl. punkt 3.45.1. Varetekt er ingen straff, men for den innsatte kan problemene ved løslatelse være like store, særlig om varetekten har vart en stund. Behovet for å tilrettelegge kan begrunnes på flere måter, både rettssikkerhetsmessig, individuelt og samfunnsmessig: Rettssikkerhetsmessig fordi skadelige virkninger av varetekten skal forebygges så vidt mulig, jf. strgjfl §46. Vi tolker dette slik at det også gjelder de problemer innsatte kan få etter at fengslingen går ut, når problemene skyldes varetektsoppholdet. Det individuelle aspektet henviser til de problemer et varetektsopphold kan skape for den enkelte, og den samfunnsmessige begrunnelsen henger sammen med de betydelige ringvirkningene, og omkostningene det vil få dersom et varetektsopphold reduserer eller ødelegger et menneskes evne til å klare seg etterpå.

Løslatelse fra varetekt og overføring til soning er milepæler, på linje med for eksempel mottak i fengsel og innsettelse på celle. Hver av disse hovedmåtene å avslutte varetekten på kan igjen skje på ulike måter. Dette gir vi konkrete beskrivelser på i varetektsmanualen kapitlene 8.1 og 8.2

Litteratur

- Council of Europe/CTP (2000) Report to the Norwegian Government on the visit to Norway carried out by The European Committee for the Prevention of Torture or Punishment (CPT) : from 13 to 23 September 1999. - Strasbourg : Council of Europe.
- Danielsen, T., Karlsen, V. (2005): Kvalitet i varetektsarbeidet – håndbok i varetektsarbeid, del 2 Manual
- Danielsen, T, Meek Hansen, W. (2002) Kvalitet i varetektsarbeidet KRUS Dokumentasjon og debatt nr.1/2002).
- Hammerlin, Y., Larsen, E. (1998) Selvskadende handlinger – forebyggende arbeide i Kriminalomsorgen. KRUS håndbok 1998
- Hammerlin, Y. (2000) Selvmord i norske fengsler: del 1. Suicidologi 2000, 5: 29-31
- Hustad, W., Granheim, K. (2000) Tjenestekvalitet ved hjelp av indikatorer. - Oslo : Kommuneforlaget.
- Kristoffersen, R. (1999) Samfunnsspeilet nr.2 1999
- Meek Hansen, W. (red.) (1999) Fengselsbetjent – Oslo: Kommuneforlaget
- Morgan, R. (1999) Moderate Psychological Pressure – the Scandinavian Way? s. 201-204 - I:
- Kritisk juss, nr. 3. - Oslo : Rettspolitisk Forening.
- Repstad, P. (2004) Sosiologiske perspektiver for helse- og sosialarbeidere – Oslo: Universitetsforlaget